

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.1.26>

ДУХОВНА СТІЙКІСТЬ ТА ІНСТИТУЦІЙНА СПРОМОЖНІСТЬ ДЕРЖАВИ: ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ІДЕЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ 1920–1930-Х РР. У СВІТЛІ СУЧАСНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Токарчук О.В.,
*доктор юридичних наук, професор,
провідний науковий співробітник
відділу публічно-правових досліджень
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
ORCID: 0009-0009-7377-8132*

Токарчук О.В. Духовна стійкість та інституційна спроможність держави: політико-правові ідеї української еміграції 1920–1930-х років у світлі сучасних трансформацій.

У статті проаналізовано взаємозв'язок духовної стійкості та інституційної спроможності держави крізь призму політико-правових ідей української еміграції 1920–1930-х років. Дослідження проведено з урахуванням сучасних трансформацій державотворчих процесів в Україні.

Актуальність теми пов'язана з сучасними викликами повномасштабної агресії проти України, за яких духовна стійкість перетворюється у засіб національного спротиву та засадничий елемент громадянсько-патріотичного виховання. Джерельну базу дослідження становлять праці видатних правників і мислителів, зокрема О. Бочковського, О. Ейхельмана, В. Липинського, В. Старосольського та С. Томашівського.

Автор виокремлює дві ключові моделі взаємодії світської та духовної влади, а саме: демократичну (базується на принципі відокремлення церкви від держави за умови забезпечення повної церковної автокефалії) та консервативну (церква постає рівноправним партнером держави у процесі формування свідомого громадянина). Доведено, що в періоди «бездержавності» інститут церкви виконував функцію ідеологічної та культурної «фортеці», забезпечуючи збереження національної мови та ідентичності.

Особливу увагу приділено правовому доробку О. Ейхельмана. Обґрунтовано його позицію щодо пріоритету правового регулювання державно-церковних відносин над релігійними догмами. Аналіз положень проєкту Конституції УНР 1921 р. свідчить про прагнення вченого вибудувати систему, за якої церква зберігає повну автономію у внутрішніх справах, залишаючись інтегрованою у загальнодержавний правопорядок.

Відзначено, що С. Томашівський вбачав виняткову роль католицької церкви у збереженні елементів класичної цивілізації та створенні культурної спільності Західної Європи, де історично опинилася також і Галичина. Майбутню державу він представляв як рівноправний союз монархії і греко-католицької церкви

Для українських правників-емігрантів духовна самостійність була невід'ємною складовою державного суверенітету, а духовна стійкість – ціннісною конструкцією. Сучасна актуалізація цих духовних основ трактується як відновлення природного державотворчого порядку, де національна церква повинна виступати партнером держави у захисті національної ідентичності.

Ключові слова: духовна стійкість, українська еміграція, політико-правові проєкти, українське державотворення, національна ідентичність, О. Бочковський, О. Ейхельман, В. Липинський, В. Старосольський, С. Томашівський.

Tokachuk O.V. Spiritual resilience and institutional capacity of the state: political and legal ideas of the Ukrainian emigration in the 1920s–1930s in the light of modern transformations.

The article analyzes the interrelation between spiritual resilience and the institutional capacity of the state through the lens of political and legal ideas of the Ukrainian emigration in the 1920s–1930s.

The research is conducted taking into account modern transformations of nation-building processes in Ukraine.

The relevance of the topic is driven by contemporary challenges associated with the full-scale aggression against Ukraine, under which spiritual resilience transforms into a potent instrument of national resistance and a fundamental element of civic and patriotic education. The research is based on the works of prominent legal scholars and thinkers, including O. Bochkovskiy, O. Eichelman, V. Lypynskiy, V. Starosolskiy, and S. Tomashivskiy.

The author identifies two key models of interaction between secular and spiritual authorities: the democratic model (based on the principle of separation of church and state, provided that full ecclesiastical autocephaly is ensured) and the conservative model (where the church acts as an equal partner of the state in the process of forming a conscious citizen). The pivotal role of the religious factor in the genesis of national consciousness is highlighted. It is demonstrated that during periods of «statelessness,» the institution of the church functioned as an ideological and cultural «fortress,» ensuring the preservation of the national language and identity.

Particular attention is devoted to the creative output of O. Eichelman. His position regarding the priority of legal regulation of state-church relations over religious dogmas is substantiated. An analysis of the provisions of O. Eichelman's 1921 Draft Constitution of the Ukrainian People's Republic (UNR) reveals the scholar's endeavor to construct a system in which the church maintains full autonomy in internal affairs while remaining integrated into the national legal order.

It has been noted that S. Tomashivskiy perceived an exceptional role for the Catholic Church in preserving elements of classical civilization and creating the cultural commonality of Western Europe, a sphere where Halychyna also historically found itself. He envisioned the future state as an equal union between the monarchy and the Greek Catholic Church.

For Ukrainian emigrant jurists, spiritual independence was an inseparable component of state sovereignty, and spiritual resilience was viewed as a complex value-based construct. The contemporary actualization of these spiritual foundations is interpreted as a restoration of the natural nation-building order, where the national church serves as a partner to the state in protecting national identity.

Key words: spiritual resilience, Ukrainian emigration, political and legal projects, Ukrainian nation-building, national identity, O. Bochkovskiy, O. Eichelman, V. Lypynskiy, V. Starosolskiy, S. Tomashivskiy.

Постановка проблеми. Звернення до науково-правового доробку української еміграції міжвоєнного періоду певною мірою передбачає дискусію про духовні цінності, цілі та засоби їх досягнення. Це охоплює осмислення сутності життя і свободи, аналіз відносин між державою і церквою, а також загалом визначення місця і ролі церкви та значення релігії в державотворчих процесах. Аналіз наукових праць українських правників і мислителів 20-30-х рр. ХХ ст. (О. Бочковського, О. Ейхельмана, В. Липинського, В. Старосольського, С. Томашівського) дає підстави розглядати релігію та церкву не лише як культурні феномени, а як основоположні чинники в процесі українського державотворення.

В умовах повномасштабної агресії проти України духовна стійкість перетворилася з теоретичної категорії у прикладний інструмент національного спротиву. Війна ведеться не лише за територію, а й за ідентичність, коли релігійний чинник використовується агресором як зброя. Тому, звернення до аналізу ідей української еміграції щодо автокефалії та духовної незалежності дозволяє випрацювати правові механізми захисту від інформаційної, ідеологічної, психологічної агресії.

Метою дослідження є розкриття ролі духовної стійкості як ціннісної конструкції у державотворчих проєктах О. Бочковського, О. Ейхельмана, В. Липинського, В. Старосольського, С. Томашівського, а також актуалізація їхнього науково-правового доробку для сучасного українського державотворення.

Стан опрацювання проблематики. Основу дослідження склали наукові праці та проєкти окремих представників української еміграції у 20-30-ті рр. ХХ ст., зокрема О. Бочковського, О. Ейхельмана, В. Липинського, В. Старосольського, С. Томашівського. Визначальним методом дослідження став системний метод, який дав можливість розглянути певну непорушність елементів, що формують дану закономірність, враховуючи історичні обставини, спрямовував пошук на розкриття цілісності феномену правової думки української еміграції і виявлення зв'язків між

різними політико-правовими теоріями, внаслідок чого вимальовується єдиний теоретичний фон. Варто погодитися з М. Костицьким, що усвідомлення потреби використання цілісної методології в юриспруденції відбудеться в перспективі, коли виразніше виявляться інтеграція і синтез філософії, науки, теології, мистецтва, літератури, езотерики, суспільствознавства в єдине вчення «Про Все». Тоді «зовнішня» інтеграція юридичної науки із філософією, етикою, психологією, політологією, соціологією, теологією і т. д. неминуче зумовлюватиме «внутрішню» інтеграцію юриспруденції (і як теорії, і як практики) [3, с. 10].

Виклад основного матеріалу. Будь-який народ має право на незалежне від інших народів існування й на вільний розвиток своїх здібностей [12, с. 95]. Релігія і нація пов'язані між собою, писав О. Бочковський. Між релігійними й національними почуттями людини вчений проводить певну аналогію, називаючи ці явища найінтимнішими та найфанатичнішими проявами людської душі. Хронологічно національна свідомість пізніша за релігійну. В релігійних відчуттях на рівні підсвідомості ховаються початкові прояви майбутньої національної окремішності [7, с. 860]. Він не вбачав значної різниці між католицизмом і православ'ям, проте допускає, що католицизм культурно є актуальнішим з національного боку, всупереч церковно-релігійному унітаризму Ватикану [1, с. 177].

Національний ренесанс О. Бочковський пов'язує з тенденціями до «націоналізації» універсальних релігій. Він пише, що «нові держави майже скрізь у тій чи іншій формі перевели націоналізацію церкви». Одним із перших кроків незалежної України було створення церковної автокефалії. Подібні процеси проходили у Чехословацькій республіці, де «постала національна чехословацька церква» [7, с. 857]. Протестантизм, на думку О. Бочковського, є активнішим ніж католицизм або православ'я. Так, «протестантські народи загалом і скрізь виявляють більшу національну активність і досягнення» [7, с. 862].

Держава в своїй внутрішній організації в діях по врегулюванню життя соціуму рухається настільки далеко, наскільки їй дозволяє це робити громадянське суспільство. Останнє ж діє залежно від світогляду і світобачення своїх представників [6, с. 14]. З погляду О. Ейхельмана, відносини між державою і церквою повинні регулюватися правом, а не релігійними догмами. Аналіз положень Проекту Конституції УНР 1921 р. свідчить про прагнення правника вибудувати модель, за якої церква є незалежною у внутрішніх справах, але підпорядкованою загальнодержавному правопорядку. О. Ейхельман у Проекті визначав православну церкву в межах УНР як автокефальну з своїм патріархом у Києві на чолі [2, с. 83]. Релігійні догмати не можуть бути підставою для невиконання державних законів чи судових рішень. Релігійні громади мають право на внутрішнє самоврядування та управління майном, проте держава здійснює нагляд, а сам – Міністр у справах релігій за погодженням із Міністром юстиції має право скасовувати постанови громад, що суперечать закону. Таке рішення може бути оскаржене в судовому порядку (§ 297–298) [2, с. 82–83].

Проект містив норми щодо недопущення міжконфесійної ворожнечі. Будь-яка релігійна пропаганда, а також публічне паплюження інших віросповідань священнослужителями заборонялися під загрозою ув'язнення (на півроку) (§ 299). За О. Ейхельманом до 17 років діти виховуються у вірі батьків. Якщо батьки належать до різних конфесій, застосовується чіткий алгоритм (зокрема, виховання синів за вірою батька з 5 років). Важливо, що навіть діти атеїстів не залишаються поза духовним контекстом – їх мають виховувати у вірі дідів чи прадідів під наглядом призначеного опікуна. Право на самостійний вибір віри з'являється лише у 12 років (з певними обмеженнями щодо переходу в нехристиянські вірування) та остаточно у 17 років (§ 300) [2, с. 83]. Релігійні громади діють на підставі статутів, зареєстрованих у Міністерстві. Вони мають право на храми, дзвони та церковну музику. Проповіді в храмах дозволяються за тими ж правилами, що й публічні промови на зборах (§ 301–302) [2, с. 83].

О. Ейхельман уважав, що реєстрація народжених і померлих осіб, які належать до Православної, Греко-Уніатської, Римо-Католицької, Євангельсько-Лютеранської або Євангельсько-Реформістської віри, повинна здійснюватися відповідними духовними особами після проведення релігійних обрядів хрещення чи поховання. Записи проводяться у визначених законом метричних книгах українською мовою. Щодо осіб інших віросповідань, а також тих, хто вважає себе поза вірою, реєстрація проводиться державним службовцем, відповідальним за ведення актів цивільного стану. Духовні особи вищезазначених конфесій зобов'язані не пізніше ніж на третю добу після внесення запису до церковних книг надсилати відомості про народжених і померлих до органів державної реєстрації актів цивільного стану (§ 305) [2, с. 84].

Українська духовна рівновага за В. Липинським є необхідною запорукою існування держави, тому влада не повинна ставити в залежне від держави, принижене, неповноправне становище будь-яку християнську церкву. Мислитель застерігав, що у іншому випадку знизиться духовний і політичний опір суспільства проти сходу чи заходу та у підсумку призведе до культурної і державної залежності від Москви чи Польщі [4, с. 56; 5, с. 28].

Для В. Липинського релігія відігравала вирішальну роль у створенні норм закону. Він вбачав у церкві зразок раціональної побудови, яка врівноважує стихійні інстинкти людини свідомим розумом. Церква обмежує та організовує людські інстинкти, упорядковує думки людини, формуючи лад у прагненнях і бажаннях, єдність у мисленні, організованість у діяльності; у духовній дійсності вона є культурою. Без релігії та церкви як організуючої та стримувальної духовної сили, як писав дослідник, у соціальному житті зрештою гору беруть матеріальні цінності, що, безумовно, веде до руїни та анархії, «до нічим не обмеженого права сильних ображати слабких і до нічим не обмеженого права слабких повстати всіма засобами проти сильних» [4, с. 21].

Процес українського державотворення окреслений складними внутрішньо-політичними проблемами, більшість з яких пов'язані з недостатнім досвідом державотворення, оскільки український народ, на відміну від інших європейських країн, переживав тривалі періоди «бездержавності» [8, с. 15]. В. Старосольський розглядав релігію не в якості прикмети нації, а в якості шляху до влади, яким рухалась демократія у конкретний історичний період [9; 10]. На основі досвіду державотворення він надає релігії і церкві першочергового значення. У процесі світового розвитку релігія поступається мові. Об'єднання протестантизму та друкарського капіталізму, поширення дешевих видань стрімко завоювали читацьку аудиторію, зокрема, купців і жінок, які здебільшого не знали латини, і, одночасно, сприяли їх згуртуванню в політико-релігійній боротьбі. Це викликало глибинні потрясіння не лише в церкві.

За В. Старосольським демократична держава опиралася на релігійні спільноти, зокрема протестантські. Від часів Великої французької революції кінця XVIII ст., релігійні спільноти були витіснені новим типом спільноти – нацією [11, с. 78]. Вчений-правник виділяв два періоди у розвитку середньовічної держави та її відносин із церквою – період домінування держави над церквою та період переваги церкви над державою. У період найбільшої переваги церкви над державою, як зазначав дослідник, церква сама поставала як теократична монархія, фактично посівши місце того державного утворення, проти якого повставала. Вирішального ж удару церкві завдали молоді національні держави.

Якщо В. Старосольський зосереджувався на еволюції нації в контексті демократичних процесів, то С. Томашівський зосереджував увагу на провідній ролі Католицької церкви як запоруки західного напрямку розвитку України.

С. Томашівський вбачав виняткову роль католицької церкви у збереженні елементів класичної цивілізації та створенні культурної спільноти Західної Європи, де історично опинилася також і Галичина. Запорукою національного відродження України, на його думку, мав стати спільний історичний досвід Галицької держави та католицької церкви. Майбутню державу він представляв як рівноправний союз монархії і греко-католицької церкви [13, с. 19].

Українська нація серед інших слов'янських народів є результатом складного історичного розвитку. При цьому вирішальну роль відігравали різноманітні обставини та впливи, які то сприяли цьому розвитку, то стримували його. Релігія була лише їхньою частиною, причому не найважливішою [15, с. 19]. С. Томашівський визначив місце російської православної церкви в українській державі. Його висновки є дивовижно пророчими. Російська православна церква та російська держава приречені розділитися на свої початкові природні утворення; без українських густонаселених земель, Росію очікує занепад; українська етнічна територія, отримавши незалежність від Росії, зможе змінити характер політичних відносин у Східній Європі, усунути елементи загрози з боку Росії для своїх західних сусідів [14, с. 4].

Мислитель уважає, що через впливи Польщі на становлення українського громадянського суспільства, значна частина українського народу схильна думати про церковну унію як певний маневр та змову Польщі. Противники з-поміж українців греко-католицької церкви розколюють націю. Мислитель вбачав безпосередній зв'язок між ідеєю унії та українською національною ідеєю. Він був прихильником незалежної української національної церкви [14, с. 73]. Всі невдачі унії, стверджував С. Томашівський, спричиняли невдачі всієї нації, часто катастрофічні. Історія українського державотворення впродовж тисячоліття не виявила жодного моменту, коли церков-

но-культурний розрив з заходом увінчався би тривалою національною доцільністю та корисністю. Ідея унії була щасливою, хоч нажаль добре невикористаною, необхідністю нашої історії, писав вчений.

Аналіз праць С. Томашівського дозволяє визначити церковну унію 1596 р. як найбільш національну церкву в Україні. Релігія і греко-католицька церква, з його погляду, посідали важливе місце в українському суспільстві й політичних процесах. Він був прихильником пріоритету католицької церкви, тому що остання відкриває доступ України до західної культури.

Отже, доробок українських правників і мислителів показує, що церква в Україні ніколи не була просто релігійним інститутом, вона завжди була «фортецею» національної мови та культури в період «бездержавності». Тому сьгоднішнє повернення до власних духовних основ є відновленням природного порядку речей, за якого національна церква стає партнером держави у захисті духовності та ідентичності нації.

Висновки. Проведене дослідження історико-правового доробку представників української еміграції міжвоєнного періоду дозволяє сформулювати ряд висновків щодо ролі духовної стійкості у процесах українського державотворення. Доведено, що духовна стійкість є не лише наслідком релігійної віри, а постає як складна правова та соціально-філософська конструкція. У працях О. Бочковського та В. Липинського релігійний чинник визнається світоглядною основою національної ідентичності, що забезпечує цілісність нації навіть за умов відсутності власної державності.

Аналіз політико-правової думки представників української еміграції 20-30-х рр. ХХ ст. виявив дві основні моделі взаємодії світської та духовної влади: 1. демократичну (О. Ейхельман, В. Старосольський), що ґрунтується на відокремленні церкви від держави при забезпеченні її повної автокефалії та внутрішньої автономії; 2. консервативну (В. Липинський, С. Томашівський), за якої церква постає як рівноправний партнер держави, відповідальний за духовну дисципліну, коли так би мовити «церква виховує громадянина». Сучасна війна підтверджує концепцію С. Томашівського про те, що єдність із релігійним осередком у державі-агресорі є прямою загрозою національній безпеці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бочковський О.І. Боротьба народів за національне визволення. Подєбради: Видавництво «Обрій», 1932. 256 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/ideologiya/11175-bochkovski-y-o-i-borotba-narodiv-za-natsionalne-vizvolennya-natsologichni-narisi/> (дата звернення: 05.02.2026).
2. Ейхельман О. Проект конституції основних державних законів Української Народньої Республіки. [Б. м.]: Видавництво С.У.Д., 1921. 104 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/politologiya/ejhelman-o-proyekt-konstytucziyi-osnovnyh-derzhavnyh-zakoniv-ukrayinsko-yi-narodno-yi-respubliky/> (дата звернення: 05.02.2026).
3. Костицький М.В. Потреба використання цілісної методології в сучасній юридичній науці. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2022. № 1 (23). С. 7–12. DOI: <https://doi.org/10.33270/01222302.7>.
4. Липинський В. Релігія і церква в історії України. Нью-Йорк: Накладом Видавничої Корпорації «Булава», 1956. 111 с.
5. Липинський В. Україна на переломі 1657–1659. Записки до історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті. Відень; Нью-Йорк: Накладом Видавничої Корпорації «Булава», 1920. 304 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/6515/file.pdf> (дата звернення: 05.02.2026).
6. Модернізація змісту функцій держави: ключовий вектор повоєнного відновлення України: монографія / за заг. ред. О.О. Кота, А.Б. Гриняка, Л.Ф. Купіної. Київ: Алерта, 2025. 334 с. URL: https://lawmaking.academy/wp-content/uploads/KRC_conf_Aktualni_problemy_modernizatsiyi_berezen_2025.pdf (дата звернення: 05.02.2026).
7. Ольгерд-Іполит Бочковський. Вибрані праці та документи. Т. 2 / упоряд. О. Павлишин. Київ: Україна Модерна; Дух і Літера, 2018. 976 с.
8. Правовий вимір та охорона національного багатства України: монографія / за заг. ред. О.О. Кота, А.Б. Гриняка, Л.Ф. Купіної, В.І. Шакуна. Київ: Алерта, 2024. 320 с. URL: https://lawmaking.academy/wp-content/uploads/Pravoviy_vimur_mono_.pdf (дата звернення: 03.02.2026).

9. Старосольський В. Держава і політичне право: у 2 ч. Подєбради : Видання Видавничого товариства при Українській господарчій академії в ЧСР, 1924. Ч. 2. 464 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/politologiya/12271-starosolskiy-v-derzhava-i-politichne-pravo-ch-2/> (дата звернення: 02.02.2026).
10. Старосольський В. Держава і політичне право: у 2 ч. Подєбради: Видання Видавничого товариства при Українській господарчій академії в ЧСР, 1925. Ч. 1. 599 с.
11. Старосольський В. Теорія нації. Відень: [б. в.], 1922. 144 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/politologiya/starosolskyj-v-teoriya-nacziyi/> (дата звернення: 5.02.2026).
12. Токарчук О.В. Елементи національного багатства у правових поглядах діячів української еміграції 1920–1930 рр. *Нове українське право*. 2024. Вип. 1. С. 93–98. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2024.1.11>.
13. Томашівський С. Десять літ українського питання у Польщі: переклад стенограми відчиту урядженого Інститутом дослідів національних справ у Варшаві 12.IV.1929. Львів: [б. в.], 1929. 48 с. URL: https://shron3.chtyvo.org.ua/Tomashivskyi_Stepan/Desiat_lit_ukrainskoho_pytannia_v_Polschi_Pereklad_stenohramy_vidchytu_uladzhenoho_Instytutom_doslid.pdf (дата звернення: 05.02.2026).
14. Томашівський С. Історія Церкви на Україні. Передрук з «Записок Чину св. Василя Великого». Філадельфія: [б. в.], [б. р.]. 159 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/religiya/1869-tomashivskiy-s-istoriya-tserkvi-na-ukrayini/> (дата звернення: 05.02.2026).
15. Томашівський С. Церковний бік української справи. Відень: Накладом «Союза Визволення України», 1916. 24 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/religiya/318-tomashivskiy-s-tserkovniy-bik-ukrayinskoyi-spravi/> (дата звернення: 05.02.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 06.02.2026

Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026

Дата публікації: 05.03.2026

© Токарчук О.В., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0